

Міністерство внутрішніх справ України

Університет внутрішніх справ

На правах рукопису

Резе

РЕЗЕ Лариса Олександрівна

**ОНТОФІЛОГЕНЕТИЧНА МОДЕЛЬ
ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ ІНДИВІДУ ТА СОЦІУМУ
(на матеріалі психоаналізу)**

09.00.03 - соціальна філософія та
філософія історії

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук

Харків 1996

AB 35.707

00753894 (-)

Робота виконана в харківському державному університеті

Науковий керівник - Кандидат філософських наук, доцент
Бондаренко Леніна Іванівна

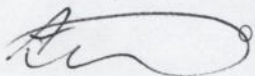
Офіційні опоненти: 1. Доктор філософських наук, професор
Лозовий Віктор Олексійович
2. Кандидат філософських наук
Станкевич Ольга Вікторівна

Провідна установа - Харківський державний педагогічний
університет ім. Г.С.Сковороди

Захист відбудеться "25" червня 1996 року о 15⁰⁰ годині
на засіданні спеціалізованої вченої ради К 02.24 .04
Університету внутрішніх справ за адресою:
310080, м. Харків, пр. 50-річчя СРСР, 27, ауд. 209

З дисертацією можна ознайомитись в науковій бібліотеці
Університету внутрішніх справ

Автореферат розіслано "24" травня 1996 р.

Вчений секретар спеціалізованої вченої ради О.С.Мошенський

ЛННБ ім. В. Стефаніка
АН України 2

Актуальність теми дослідження. Проблема взаємозв'язку індивіду та соціуму, яка є однією з провідних у соціальній філософії, не виходить з поля зору досліджень: кожне покоління пропонує свої моделі в пошуку її вирішення. Зараз, в зв'язку з кризовим станом нашого суспільства, ця проблема постає особливо актуальною. Зміни, що відбуваються у всіх сферах суспільного життя, потребують комплексного вивчення: для виходу з труднощів, що склалися, недостатньо задіяти лише політичні та економічні механізми, повинні бути проведені глибокі перетворення у сфері свідомості та психіки, як індивідуальної так і суспільної. З переходом до ринкової економіки та створення правової держави утворився значний розрив між реаліями нової дійсності та ірраціональними настановами та стереотипами, що сформувалися у психіці протягом десятиліть.

Дослідження шляхів виходу з кризових ситуацій, що виникають в індивідуальному та соціальному житті, міститься у багатьох закордонних філософських теоріях, які іноді мають своєю метою вплив на суспільні процеси через психіку індивіду. При цьому враховується, що безсвідомий бік психіки людини легше піддається впливу засобами навчання, ніж свідомий, раціональний. Безумовний інтерес уявляють ті шляхи виходу з кризових ситуацій у житті індивіду і суспільства, які ми знаходимо у працях провідних психоаналітиків. У порівняльно короткий термін психоаналіз, пройшовши шлях від методу лікування психічних розладів до психологічної теорії, стає філософським напрямком, впливає на мистецтво, живопис, літературу, етнографію, соціологію, входить у побут, складає невід'ємну частку культури ХХ століття. Теоретична модель взаємозв'язку індивіду та соціуму, що представлена в психоаналізі, як раз і дозволяє розібратися у специфіці соціальних процесів, побачити їх глибину, спрямованість, шляхи подолання труднощів.

Сучасні реалії яскраво нам демонструють безперечну невідповідність індивідуальної психіки та соціокультурного рівня розвитку суспільства, дисгармонію між внутрішнім сві-

том особистості та зовнішнім, що в решті решт активізують безсвідоме, прикладом чого є соціальна та політична апатія, зростання соціальної фрустрації, тривожності і розгубленості в суспільстві, Ця стихійна активізація безсвідомого може набувати загрозливого характеру, що в свою чергу створє ґрунт для розповсюдження у суспільстві різного роду міфологем (нетрадиційні релігії, політичний та економічний аватюризм тощо), що заважає усвідомленню індивідами своїх цілей і життєвих проблем. Користуючись теоретичною конструкцією онтофілогенетичної моделі взаємозв'язку індивіду та соціуму, мовою та символікою психоаналізу можна зрозуміти і змалювати різноманітні явища соціальної дійсності, у тому числі і кризові, побачити перспективу та етапи її досягнення і дати конкретні рекомендації з метою приведення у рівновагу психічного стану індивідів і соціальних явищ, що в свою чергу сприяє зняттю зайвої агресивності, усуненню тривожності, та тим самим досягненню більш високого рівня гармонізації та гуманізації суспільних відносин.

Ступінь наукової розробки проблеми. Процес збагачення соціальної філософії теоретичними побудовами передбачає використання досягнень і теоретичних розробок різноманітних шкіл і напрямків, в результаті чого виникають узагальнюючі теоретичні побудови, моделі. Модель взаємозв'язку індивіду та соціуму, що представлена в психоаналізі в історичному аспекті, є нічим іншим як онтофілогенетичною моделлю, оскільки передбачає збіг онтогенетичного та філогенетичного розвитку. Хоча останні роки зросла кількість робіт, присвячених філософському і соціологічному осмисленню такого складного феномену культури як психоаналіз, існує численна література, присвячена оцінці психоаналізу в цілому та дослідженню концепцій провідних західних психоаналітиків, її аналіз постав базую для власних узагальнень, цілей і завдань. Значний внесок в дослідження психоаналізу як філософської течії зробили М.Н.Афанас'єв, П.С.Гуревич, Ю.К.Давидов, Р.Ф.Додельцев, М.С.Кельнер, Л.Т.Левчук, В.М.Лейбін, Д.Я.Ляліков, М.А.Попова, О.А.Пружиніна, В.І.Пружинін, О.О.Пузирей, О.М.Руткевич; аналіз концепцій найбільш відо-

мих представників західного психоаналізу міститься у роботах П.В.Алексеева, Г.М.Андресвой, Е.Я.Баталова, Л.І.Бондаренко, І.В.Бичко, В.І.Добренькова, Р.Ф.Додельцева, М.С.Кельнера, Т.О.Кузьміної, Л.Т.Левчук, В.М.Лейбіна, О.М.Руткевича, О.В.Соколова, К.Е.Тарасова.

Про наукову та філософську ідентифікацію психоаналізу є цікаві праці закордонних дослідників (К.Поппер, П.Рікер, Р. де Соссюр, И.Стенгерс, Г.Химпле, Л.Шерток и др.) та вітчизняних дослідників (П.В.Алексеев, Н.С.Автономова, М.К.Мамардашвілі, В.Я.Подорога, О.О.Пружиніна, В.І.Пружинін, О.О.Пузирей, О.М.Руткевич та інші). При цьому психоаналізу як науці неklasичної раціональності приділялась значна увага у дослідженнях Н.С.Автоомової, Л.І.Бондаренко, М.К.Мамардашвілі, К.Поппера, О.О.Пузьрей, І.Стенгерс, Л.Шертока.

Деякі праці з різних проблем психоаналізу підкреслюють питання про використання біогенетичного закону в психоаналізі. Тут слід акцентувати увагу на працях таких закордонних критиків психоаналізу як К.-Х. Браун, Н. Брюно, К.-В.Клеман, Ш.Одієр, Л.Сев, Р.К.Уельс; та наших дослідників: Л.І.Бондаренко, М.С.Кельнера, Л.Т.Левчук, В.М.Лейбіна, Д.Я.Лялікова, В.І.Менджулина, К.Е.Тарасова та інших.

І все ж методологічні аспекти проблеми онтофілогенезу психіки ще не стали предметом спеціального дослідження при розгляді психоаналізу як філософської течії. Це може бути віднесено і до окремих соціальних явищ, скажімо таких як феномен тоталітаризму. Незважаючи на велику кількість літератури з проблем психоаналізу, дослідження феномену тоталітаризму з боку західних психоаналітиків, на жаль не висвітлено в вітчизняній філософській літературі, хоч в цілому праці про феномен тоталітаризму є.

Мета та основні завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є спроба розглянути соціально-філософську проблему взаємозв'язку індивіду та соціуму в єдності онтогенетичного і філогенетичного розвитку на матеріалі психоаналізу.

Досягнення цієї мети вимагало рішення таких основних

завдань:

- дослідити становлення онтофілогенетичної моделі взаємозв'язку індивіду та соціуму у природознавстві та філософії;

- провести аналіз функціонування психоаналітичної онтофілогенетичної моделі взаємозв'язку індивіду та соціуму у понятійному просторі філософії;

- провести порівняльний аналіз варіантів онтофілогенетичної моделі взаємозв'язку індивіду та соціуму на матеріалі концепцій провідних західних психоаналітиків;

- визначити межі застосування досліджуваної моделі, її евристичні можливості та прогностичні функції;

- проаналізувати феномен тоталітаризму на основі психоаналітичної онтофілогенетичної моделі взаємозв'язку індивіду та соціуму.

Методологічну та теоретичну основу дисертаційного дослідження склали оригінальні дослідження з проблем особистості, суспільства, свідомості вітчизняних та закордонних авторів, дослідження індивідуального і колективного безсвідомого провідними представниками західного психоаналізу - З.Фрейда, К.Юнга, Е.Фромма, Г.Маркузе, Е.Еріксона, а також зарубіжні джерела, присвячені розгляду концепцій цих авторів. Дисертант використовує роботи К.Берлінера, Е.Еріксона, Дж.Каїна, Г.Маркузе, О.Ніколаса, Р.Осборна, К.Шмідта та інших, що видані англійською та французькою мовами.

У основі пошуку рішення поставленої задачі лежить перш за все ідея толерантності по відношенню до західних психоаналітичних концепцій. Дисертант максимально використовує ідеї бачення людини як суперечної єдності роду та індивіду, суперечної єдності індивіду і суспільства у історико-генетичному аспекті, ідею автономності і самодетермінації особистості. Дисертант спирається на вітчизняні дослідження з проблем особистості, суспільства, свідомості.

Об'єкт та предмет дослідження. Об'єктом дисертаційного дослідження є індивід і суспільство, та загальні проблеми їх взаємозв'язку, а безпосереднім предметом виступає збіг

онтогенезу і філогенезу в індивідуальному та соціальному розвитку.

Основні результати дослідження та їх наукова новизна.

Серед одержаних результатів, що характеризуються науковою новизною, найбільш суттєвими є такі:

1. Проведено порівняльне дослідження типів становлення онтофілогенетичної моделі в історії науки та філософії.

2. На підставі функціонування біогенетичного закону запропонована онтофілогенетична модель взаємозв'язку індивіду та соціуму.

3. Запропонована онтофілогенетична модель як методологічний принцип психоаналітичного дослідження індивіду та соціуму.

4. Встановлена поліваріантність онтофілогенетичної моделі психоаналітичного дослідження психічної реальності у індивідуальному і соціальному аспектах.

5. Показано, що межі застосування онтофілогенетичної моделі детерміновані предметною сферою, цілями та завданнями соціальної філософії та психоаналізу.

6. Розглянуто феномен тоталітаризму крізь призму психоаналітичної онтофілогенетичної моделі, визначено методологічне і практичне значення даного підходу.

Теоретичне та практичне значення роботи. Дисертація є певним внеском у розробку проблеми взаємозв'язку індивіду і соціуму крізь призму збігу онтогенезу і філогенезу у філософії. Результати роботи становлять значний інтерес для фахівців, які займаються соціальною філософією, культурологією, історією сучасної зарубіжної філософії, методологічними проблемами психоаналізу, історією психології. Матеріали дисертаційного дослідження можуть бути використані як теоретичний матеріал для подальшого вивчення психоаналізу, а також можуть бути використані в процесі викладання філософських дисциплін у ВУЗі, у тому числі спецкурсів.

Апробація роботи. Наукові результати і висновки дисертаційного дослідження отримані автором самостійно на підс-

таві вивчення теоретичної філософської спадщини різноманітних напрямків і шкіл минулого, актуальних філософських проблем сучасності, ознайомлення з оригінальними текстами представників сучасного західного психоаналізу з проблеми дисертаційного дослідження. Висновки та основні положення дисертаційного дослідження викладені у 5 друкованих працях автора. Вони були викладені в доповідях на регіональних наукових конференціях, на міждисциплінарному симпозиумі "Дух и космос: культура і наука на шляху до нетрадиційного світорозуміння", вересень 1992 р., на засіданні науково-теоретичного семінару кафедри філософії Харківського університету, на філософському симпозиумі студентів, аспірантів та молодих викладачів ХДУ "Знання, культура, влада: проблеми філософського осмислення", жовтень 1993 р, а також обговорені на аспірантському та методологічному семінарах кафедри філософії Харківського державного університету. Окремі положення дисертаційного дослідження у періодичних виданнях: "Предпринимательство в СНГ: кризис идентичности".// газета "Бизнес и банки". М. 1992. N 19 (81). "Кризис идентичности как зеркало бизнеса в СНГ". (у співавторстві з О.А.Полукеєвим)// Независимая газета. М. 1992. 29 мая. N 101 (272).

Структура роботи. Дисертація складається з вступу, трьох розділів, висновку та списку використаної літератури. Обсяг основного тексту дисертації - 140 сторінок.

У вступі обгрунтовується актуальність теми дослідження, характеризується ступінь її розробки у філософській та науковій літературі, визначаються мета та основні завдання дослідження, його теоретико-методологічна основа, висвітлюються елементи наукової новизни, теоретичне та практичне значення роботи.

Перший розділ - "Онтофілогенетична модель взаємозв'язку індивіду та соціуму у понятійному просторі філософії" - на підставі аналізу великого природознавчо-наукового та історико-філософського матеріалу виділяються та досліджуються два основних типи онтофілогенетичної моделі: гегелівська концепція свідомості у "Феноменології духу" і вульгарно-матеріалістична модель, а також їх модифікації. Дисертант підкреслює, що гегелівська філософська концепція єдиної логіки становлення суспільної та індивідуальної свідомості фактично є не що інше, як онтофілогенетична модель взаємозв'язку індивідуальної та суспільної свідомості, де засоби передачі суспільного досвіду від покоління до покоління фактично виступають як суто соціальні, "позагенетичні", "понадбіологічні". Ідеї Гегеля про основні закономірності становлення індивідуальної та суспільної свідомості були надалі розвинені неогегельянством та марксизмом.

Після відкриття Е.Геккелем біогенетичного закону (онтогенія являє собою рекапітуляцію філогенії) та наукових досліджень Ч.Дарвіна, котрий спирався на цей закон, виникла біологізаторська онтофілогенетична модель (біогенетична школа в психології та фрейдизм), де явища рекапітуляції розглядались перш за все у психіці.

Дисертант докладно розглядає становлення онтофілогенетичної моделі взаємозв'язку індивіду і соціуму у вченні З.Фрейда: 1) від медицини, де виявлена З.Фрейдом сфера безсвідомого у психічній реальності вимагала створення нової теорії та методу її дослідження, що і визначило експансію психоаналізу у предметні ділянки наук про людину, 2) до психології, у якій З.Фрейд зробив методологічний переворот: зміну самого бачення психічної реальності. Згідно з фрей-

дівською метапсихологією, у своєму онтогенетичному розвитку кожен індивід проходить ряд фаз психосексуального розвитку, що в цілому повторюють основні етапи розвитку психічного життя суспільства (філогенез) 3) до філософії, де психоаналіз мав стати, за задумом З.Фрейда, "наукою наук про дух", метатеорією, методологічною основою всіх тих галузей знання, які мають справу з продуктами духовної діяльності людей. Таким чином, психоаналіз став претендувати на предметні сфери тих галузей знання, які спокон віків вважались прерогативою філософії. У дисертації підкреслюється, що в основі культурантропологічного вчення Фрейда про розвиток суспільства в цілому важливим методологічним чинником виступає біогенетичний закон, про що свідчать дослідження як зарубіжних (К.-Х.Браур, Н.Врюно, К.В.Клеман, Л.Сев), так і вітчизняних вчених в галузі психоаналізу (Л.І.Бондаренко, М.С.Кельнер, В.М.Лейбін, К.Є.Тарасов та інші).

На нашу думку, підставою для застосування біогенетичного закону при дослідженні соціальних явищ може служити єдність онтологічної психічної реальності в індивідуальному і соціальному аспектах. Аналіз двох великих підвидів онтологічної психічної реальності: а) психічної реальності, яка невіддільна від конкретної життєдіяльності індивіду, індивідуальна (індивідуалізована) психічна реальність і б) психічної реальності, яка існує поза індивідом, - позаіндивідуальна психічна реальність, яка може бути означена як "масова психіка" і як її об'єктивовані форми) засвідчив, що індивідуальна психічна реальність уявляє собою лише відносно самостійну форму буття. "Локалізуючись" в суспільній особі, зумовлена буттям суспільства і розвитком історії, вона не відірвана від еволюції буття як цілого. Позаіндивідуальна психічна реальність як масова психіка існує лише через індивіда. Її досліджують ряд наук: соціальна психологія, соціоаналіз, прикладна психологія і т.і.

Зовнішні втілення позаіндивідуальної психічної реальності відображаються в знаково-символічній формі й, оскільки вони об'єктивовані, то здатні зберігатись, модифікуватись і вільно перемішуватись в соціальному просторі та історичному часі.

Спираючись на численний матеріал досліджень позаіндивідуальної психічної реальності, дисертант приходять до висновку, що специфіка психоаналітичного дослідження позаіндивідуальної психічної реальності полягає у тому, що в центрі уваги знаходиться несвідоме, а методологічним принципом вивчення цієї реальності є проведення паралелі між онтогенетичним та філогенетичним розвитком психічних процесів.

У дисертації підкреслюється, що поняття психічної реальності отримує у психоаналізі подальше опрацювання через біогенетичний закон. Сфера безсвідомого в індивідуальній психічній реальності є предметною галуззю досліджень психоаналізу як психотерапії і психології. Сфера безсвідомого, що належить позаіндивідуальній (соціокультурній) психічній реальності є предметною галуззю психоаналізу як філософії (культурантропології).

Взявши в якості предметної галузі дослідження сферу безсвідомого, що належить позаіндивідуальній (соціокультурній) психічній реальності, психоаналіз тим самим захопив простір, який традиційно є прерогативою філософії - проблему буття людини в світі, походження та розвитку культури, спричинивши численні суперечки, пов'язані з труднощами його філософської ідентифікації, і звинувачення в науковій неспроможності, ірраціональності, міфологічності. В дисертації вказується, що засобом існування і розвитку психоаналізу як теоретичної конструкції є онтофілогенетична модель взаємозв'язку індивіду та соціуму. Біогенетичний закон, відкритий у природознавстві як науці класичної раціональності, в психоаналізі постає модифікованим, застосованим, "некласичним" способом для дослідження маргінальної області - сфери безсвідомого в індивідуальній і соціокультурній психічній реальності. Поняття онтофілогенетичної моделі містить і основний методологічний принцип дослідження цієї реальності - проведення паралелі між онтогенетичним і філогенетичним розвитком психічного життя.

Веручи до уваги численні модифікації онтофілогенетичної моделі в психоаналізі, а також те, що психоаналіз відноситься до некласичного типу раціональності, дисертант при

розгляді психоаналізу, як методу дослідження безсвідомого в психічній реальності на рівні індивіду і соціуму користується поняттям "обернені форми" як вже готовим логічним інструментом.

Проведений в дисертації аналіз психоаналітичного методу за допомогою поняття "обернена форма" показав, що об'єктом психоаналітичного дослідження виступають два види складних емпіричних систем зв'язків і відносин, одна з яких проявляється на поверхні як зв'язок з вихідним уявленням; інша - залежність від комплексів - знаходиться глибоко в психіці людини. Афекти і залежності, що спостерігаються, є оберненими формами безсвідомих процесів, які треба розкодувати; це і зумовлює поліваріантність психоаналітичних досліджень. Першопочатково психоаналітик має справу з спостереженнями оберненої форми (квазіпредметами, предметами-фантомами), з яких робиться висновок про дійсні зв'язки і відношення і пояснюється видимий ефект. У психоаналізі при описуванні системи зовні, на рівні явища, з'являються такі квазісубстанційні визначення, як "нісенітниця", "ілюзія", "міф" тощо, тоді як при описуванні зсередини - "інстинкти", "комплекси", "потяги", "мотивація" (на рівні безсвідомого), які й дозволяють пояснити спосіб функціонування конкретної системи подвійного зв'язку.

Дисертант підкреслює, що це дозволяє Фрейду досить не суперечливо описати складні соціальні явища, втручаючись в царину філософії. Предметом психоаналітичної філософії виступають об'єктивовані форми, зовнішні втілення позаіндивідуальної психічної реальності, які постають як обернені форми безсвідомих, психічних процесів, що відбуваються в житті суспільства, внаслідок чого вони легко піддаються символічному опрацюванню, що знаходить відображення у фольклорі, епосі, прислів'ях і піснях, загальнопоширених висловах і поетичних фантазіях.

Проведене в дисертації дослідження показало, що у Фрейда такі соціокультурні явища, як магія, чарівництво, анімізм, різноманітні міфологічні космогонії стародавніх народів, виступають оберненою формою зв'язків і відносин, характерних для своєї "невротичної реальності", основною

- властивістю якої є "всевладність думки" чи "інтелектуальний нарцисизм". Явища культури для Фрейда є симптомами, заміниками певних дій, що відбуваються в глибинних, душевних процесах народів. Система тотемізму з амбівалентним відношенням людини до тотему, виступає оберненою формою відносин, характерних для Едипової ситуації. За Фрейдом, формула тотемізму: місце тваринного тотему займає Батько, якого вбивають сини, а потім відчувають каяття, лежить в основі будь-якої релігії і пояснює численні образи "Батьків" (депотів) в історії суспільства.

Читаючи в зворотному напрямку класичне cogito ergo sum, психоаналіз сам виявився "перевернутою формою" філософствования, де важко знайти об'єктивну істину. Разом з тим він несе в собі певні евристичні можливості. Розгляд явищ культури на підставі онтофілогенетичної моделі взаємозв'язку індивіду та соціуму дозволило найбільш видатним психоаналітикам Заходу описати реальні зв'язки і відносини таємної сфери людських почуттів, важкодоступної для класичної науки, їх діагноз людських відносин і соціальних подій іноді містить у собі прогноз.

В завершенні розділу вказується на те, що межі використання онтофілогенетичної моделі взаємозв'язку індивіду та соціуму у психоаналізі детерміновано, по-перше, предметною галуззю дослідження (сфера безсвідомого у психічній реальності), по-друге, методологічними принципами (проведення аналогій між онтогенетичним і філогенетичним розвитком психічного життя, різноманітні методи інтерпретації безсвідомого) і, по-третє, полісемантичністю варіантів онтофілогенетичної моделі.

У другому розділі - "Еволюція проблеми онтогенезу і філогенезу у психоаналізі" - дисертант показує на прикладі концепцій п'яти провідних представників західного психоаналізу, як в процесі психотерапевтичної практики ними опрацьовуються оригінальні авторські онтогенетичні концепції психіки, які в подальшому покладаються в основу філогенетичних побудов психічного життя суспільства. При цьому в дисертації особлива увага звертається на те, що в основі створення онтофілогенетичних психоаналітичних концепцій взаємозв'язку

індивіду та соціуму лежить модифікований біогенетичний закон.

У першому параграфі - "Розвиток libido в житті індивіду та суспільства" - дисертант детально аналізує концепцію З.Фрейда, згідно з яким людина проходить в онтогенезі ряд психосексуальних стадій розвитку libido. Фрейд намагався "висвітлити деякі таємниці з життя людських мас". Тим самим була заснована традиція застосування біогенетичного закону в психоаналізі.

Запропонована Фрейдом онтофілогенетична модель взаємозв'язку індивіду та соціуму в цілому є біологізаторською, оскільки в основу філогенетичних реконструкцій виникнення і розвитку цивілізації і соціальних феноменів покладена його онтофілогенетична концепція розвитку психосексуальних стадій libido.

В дисертації аналізуються модифікації фрейдівської онтофілогенетичної моделі, що змінювались у різні періоди його творчості.

У другому параграфі - "Індивідуація як процес розвитку суспільства та індивіду" - дисертантом досліджується концепція К.Г.Юнга, який продовжив засновану З.Фрейдом традицію застосування біогенетичного закону в психоаналізі. Дисертант звертає увагу на те, що у психоаналітичному вченні К.Юнга представлена якісно інша онтофілогенетична модель взаємозв'язку індивіду та соціуму, ніж у концепції Фрейда.

Юнг відмовляється від фрейдівського трактування libido як психосексуальної енергії і розглядає його взагалі психічну енергію. При цьому сексуальна енергія виступає як окремих випадок її виявлення. У концепції Юнга психічний розвиток індивіду та історичний розвиток психіки є процесами індивідуації - досягнення Самості, гармонізації внутрішнього та зовнішнього світу, свідомого і безсвідомого. Єдність цих процесів визначається колективним безсвідомим, які складаються з архетипів, і що складають основну частину психіки індивіду та соціуму. Онтофілогенетична модель Юнга є у значній мірі біологізаторською, оскільки архетипи передаються з покоління у покоління головним чином генетично.

У третьому параграфі - "Індивід та соціум в "рабстві

екзистенціальних та історичних дихотомій" - розглядається психоаналітична концепція провідного представника неофрейдизму Е.Фромма. Дисертант підкреслює, що центральна проблема вчення Е.Фромма - проблема людського існування, що представлена на рівні індивіду та соціуму, досліджується ним у напрямку започаткованої Фрейдом та Юнгом традиції застосування біогенетичного закону у психоаналізі.

Вчення Е.Фромма поєднує в собі фактично дві концепції онтогенетичного розвитку психіки, що і визначало його філогенетичну концепцію. Онтогенез і філогенез, з одного боку, представлені як процес індивідуалізації: розрив первинних зв'язків з природою і постійне розв'язання екзистенційних та історичних дихотомій, зумовлених соціальними причинами, з іншого боку - проходження фрейдівських ступенів libido і формування психіки внаслідок природжених нахилів. На цій підставі онтофілогенетичну модель взаємозв'язку індивіду та соціуму Е.Фромма не можна назвати соціальною, оскільки вона містить у неявному вигляді і біологізаторське тлумачення розвитку психіки.

У четвертому параграфі - "Інстинктуальна динаміка як зміст конфлікту між індивідом і суспільством" дисертант аналізує застосування біогенетичного закону в психоаналітичному дослідженні відносин індивіду та соціуму Г.Маркузе, одним з засновників і відомих представників Франкфуртської школи. В дисертації підкреслюється, що застосування ним біогенетичного закону суттєво відрізняється від використання Фрейдом і Юнгом. Намагаючись поєднати в своєму вченні погляди Маркса та Фрейда, Маркузе ставив перед собою завдання по-новому сформулювати деякі основні питання, надати їм іншої спрямованості, наповнити соціальним змістом психологічні поняття.

Онтофілогенетична модель, яка представлена у психоаналітичній концепції Маркузе, заснована на інстинктуальній динаміці, що відбувається в психічному житті індивіду і суспільства. Показово, що Маркузе хоча і дотримувався фрейдівських психосексуальних стадій розвитку libido, все ж визначаючим вважав принцип виробництва, який носить чисто соціальний характер і змінює біологічну структуру інстинк-

тів. Фрейд-марксистська концепція Маркузе, без сумніву, є утопічною.

У п'ятому параграфі - "Розвиток індивіду та соціуму у дзеркалі ідентичності" - дисертант спираючись на оригінальні англомовні тексти сучасного американського представника неофрейдизму Еріка Еріксона, показує, що він продовжив традицію застосування біогенетичного закону у дослідженні психічного життя індивіду і суспільства: свою епігенетичну схему розвитку психіки окремого індивіду він використав для інтерпретації соціокультурних феноменів.

В основу онтофілогенетичної моделі Еріксона покладено вчення про ідентичність, яка є найважливішим етапом в розвитку індивіду та суспільства і яка формується під впливом соціальних факторів. Ускладнена фрейдівська градація циклів психічного розвитку індивіду для Еріксона є лише допоміжною. Еріксон запропонував ряд понять, таких як "ідентичність", "психічний мораторій" і "схема життєвого циклу", які не є такими статичними і схематичними як фрейдівські. Онтофілогенетична концепція Е.Еріксона є повністю соціальною.

Проведений аналіз концепцій п'ятих провідних представників західного психоаналізу показав, що питання про те, як успадковується психічний зміст, спостерігається тенденція руху від біологічного до соціального: що в основі розвитку психічного життя індивіду і соціуму у кожного психоаналітика є власні підстави, що багато понять психоаналізу, перестають бути просто поняттями психології і досягають більш широкого рівня узагальнень, перетворюючись на пояснювальні принципи розвитку культури і починають претендувати на роль філософських категорій.

У третьому розділі - "Онтофілогенетична модель взаємозв'язку індивіду та соціуму в психоаналітичному дослідженні тоталітаризму" - в дисертації, як ілюстрація того, що онтофілогенетична модель взаємозв'язку індивіду та соціуму є методологічним принципом психоаналітичних досліджень явищ суспільного життя, вважаючи феномен тоталітаризму економічною, політичною та психологічною проблемами, психоаналітики беруть для розгляду лише психологічний аспект цієї проблеми, пропонуючи власне пояснення причин виникнення і життєздат-

ності тоталітаризму у ХХ столітті, пропоную шляхи виходу з нього, ми вважаємо, що вчення психоаналітиків про феномен тоталітаризму заслуговує на увагу в зв'язку з тим, що тоталітаризм, який був характерним для ряду держав у ХХ столітті, у нас проявився в одній з найжорстокіших своїх модифікацій і продовжує існувати в нашій психіці як стиль мислення.

Аналіз психоаналітичних учень про феномен тоталітаризму показав, що витoki цих учень варто шукати у психоаналізі Фрейда, культурантропологічних концепціях якого імпліцитно містяться основні ідеї, що отримали подальше опрацювання в різноманітних психоаналітичних інтерпретаціях тоталітаризму його послідовниками.

Причину тоталітаризму як форми мислення психоаналітики вбачають у виникненні на певних стадіях онтогенетичного та філогенетичного розвитку психіки людини, готовності сприймати авторитарні форми суджень (у Фрейда, Фромма і Маркузе на стадії Едіпового комплексу, у Юнга - розрив між свідомістю і безсвідомим заважає досягненню Самості), готують індивіда і суспільство до вибору альтернативи "цілісність чи тотальність" на користь останньої, що веде до "сковуючого бачення світу". В результаті в суспільстві відбувається зростання агресивності, витіснений зміст безсвідомого проявляється в конфліктах і війнах, а на стадії зрілої цивілізації - "сучасна могутня бюрократична машина" (Юнг), "бюрократична індустріальна цивілізація" (Фромм), "пізня індустріальна цивілізація" (Маркузе), "Індустріальна Супердержава" (Еріксон) - в різних куточках світу виникають тоталітарні режими. Висновок психоаналітиків - сучасна епоха має тенденцію до появи тоталітарних держав, витoki якої укорінені в безсвідомому.

В дисертації виділені прогностичні функції і евристичні можливості психоаналітичного вчення про явища тоталітаризму. Прогноз психоаналітиків відносно майбутнього розвитку виглядає песимістично, але вони вказують на вихід, що зводиться до фрейдівського - там, де було Іd, повинно стояти Еgo. Не можна не визнати, що в психоаналізі в образній формі знайшли віддзеркалення реальні процеси, що характерні

ЛНБ ім. П. Стефаніка
АН України

для нашого століття. В результаті краху тоталітарних режимів, що пройшли під прапорами демократизації і свободи ми виявилися "закинутими в світ і місце, незнайоме для нас". "Сковуюче бачення світу" і "страх бути самим собою" гальмує рух до загальної ідентичності всього людства. Усвідомлення безсвідомого на рівні індивіду та суспільства може бути досягнуто лише колективними зусиллями світового співтовариства.

У заключенні дисертації сформульовані основні висновки, що випливають із проведеного дослідження, окреслюються деякі напрямки подальшого вивчення проблеми.

На тему дисертації надруковано 5 наукових трудів, в яких відображені основні положення роботи:

Основні положення і висновки дисертації з достанькою повнотою викладені у наступних публікаціях:

1. К проблеме человеческой идентичности//Квинтэссенция философии и время. Харьков, 1992. - С. 35-43.

2. Онтогенез и филогенез в психоаналитической философии: от Фрейда к Эриксону//Сборник научных работ аспирантов ХГУ. Харьков: Основа, 1992. - С. 117-120.

3. К проблеме личностного и общественного в психике человека в концепции К.- Г. Юнга//Знание, культура, власть: проблемы философского осмысления / Тезисы докладов философского симпозиума студентов, аспирантов, молодых преподавателей. Харьков, 1993. - С. 105-108.

4. К. Юнг о духовности//Дух и космос: культура и наука на пути к нетрадиционному миропониманию / Тезисы докладов, выступлений междисциплинарного симпозиума. Харьков, 1992. С. 9 (в соавторстве с Бондаренко Л.И.).

5. О специфике рассмотрения истории человека и общества во фрейд-марксистской концепции Г. Маркузе. Вестник Харьковского госуниверситета N 380 "философские перипетии/Философия и многообразие социокультурных миров/". Харьков, 1993. - С. 141 - 145 (в соавторстве с Бондаренко Л.И.).

Резе Л.А. Онтофилогенетическая модель взаимосвязи индивида и социума (на материале психоанализа).

Диссертация (рукопись) на соискание ученой степени кандидата философских наук по специальности N 09.00.03 - социальная философия и философия истории. Харьковский университет внутренних дел, Харьков, 1996 г.

Защищается научная работа и 5 научных публикаций, которые содержат анализ взаимосвязи индивида и социума в историко-генетическом аспекте. Обосновано, что онтофилогенетическая модель взаимосвязи индивида и социума является формой существования психоанализа как философского направления и выступает общим методологическим принципом интерпретации различных социокультурных явлений (в частности, тоталитаризма). Сравнительный анализ концепций ряда ведущих представителей западного психоанализа показал, что и в основе их философии истории лежат различные варианты развития культуры. Установлены границы применения данной модели в философии.

Rese L.A. Ontophylogenetic model of individ and socium interconnection (on the material of psychoanalysis). Thesis (manuscript) for a Candidate of Philosophy's degree in speciality No 09.00.03 - Social Philosophy and Philosophy of History. Kharkov University of internal Affairs, Kharkov, 1996.

The scientific work and 5 scientific publications, comprising the analysis of the individ and socium interconnection from the historicogenetic view-point, are defended. It is grounded, that the ontophylogenetic model of individ and socium interconnection is the form of psychoanalysis as the trend of thought in philosophy existence and is the general methodological principle of various sociocultural phenomena interpretation (the totalitarianism is among their number). The comparative analysis of some conceptions of the leading representatives of western psychoanalysis revealed, that diverse versions of ontophylogenetic model form also the basis of their philosophy of history, determining the polyversion outlines of culture development. The bounds of the model under consideration employment in philosophy were established.

Ключові слова: індивід, соціум, онтогенез, філогенез, модель, обернена форма, тоталітаризм.

Відповідальний за випуск Кривуля О.М.

Підп. До друку 22.05.96. папір офсет.

Надруковано на ризографі, ум-друк.арк. 1.0

Тираж 100 прим. зам. № 15/95

фірма "Ксилон" Україна, 310078, м. Харків, вул. Сумська, 76-а

